УДК 81'364:81'24

Висоцька Г. В.,
доцент кафедри перекладу
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ПРИЧИНИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ ВИКОРИСТАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті аналізуються причини використання граматичних перекладацьких трансформацій в англо-українському перекладі. Наголошується, що структурні, нормативні та узуальні розбіжності між мовою оригіналу та мовою перекладу виступають основними передумовами використання граматичних трансформацій.

Ключові слова: переклад, перекладацькі трансформації, передумови перекладацьких трансформацій, еквівалентність перекладу, граматичні категорії.

Постановка проблеми. Проблема перекладацьких трансформацій як проблема теорії та практики перекладу традиційно викликає великий інтерес із боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених [3; 6; 8; 12; 13; 14; 17; 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність великої кількості робіт, присвячених проблемі перекладацьких трансформацій, серед вчених немає одностайності у визначенні поняття перекладацької трансформації. Більшість дефініцій неповно розкривають суть перекладацького явища, що досліджується. Інколи (див. [12; 16]) термін «перекладацька трансформація» вживається взагалі без чіткого визначення.

Розходження у поглядах та визначеннях терміну зумовлюють необхідність уточнення як самого поняття перекладацьких трансформацій, так і особливостей їх використання у перекладі.

Дане дослідження присвячене аналізу передумов використання граматичних трансформацій у англо-українському перекладі. Актуальність роботи зумовлена, з одного боку, нечіткою визначеністю досліджуваного явища, з іншого – значними розбіжностями у структурі англійської та української мов.

Мета цієї статті – аналіз причин, що зумовлюють необхідність використання граматичних трансформацій в англо-українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. «Перекладацька діяльність має посередницький характер, оскільки її мета полягає в тому, щоб зробити доступним для читачів перекладу повідомлення, зроблене автором оригіналу іншою мовою» [6, с. 40]. Головна мета цієї діяльності – досягнення еквівалентності. Еквівалентний переклад – це такий переклад, який здійснюється на рівні, необхідному і достатньому для передачі незмінного плану змісту з дотриманням відповідного плану вираження, тобто норм мови перекладу [13, с. 120]. Іншими словами, переклад забезпечує можливість міжмовної комунікації. Для створення повноцінного перекладу перекладач повинен брати до уваги не тільки характеристики мов оригіналу та перекладу, але й аспекти міжмовної комунікації, що впливають на хід і результат перекладацького процесу, у т. ч. особистісні характеристики автора повідомлення й адресатів інформації, їх знання, досвід, національно-культурну реальність, що відбивається в повідомленні. Основним способом створення такого перекладу виступають перекладацькі трансформації, що є невід'ємною частиною перекладацької діяльності. Трансформації полягають у зміні формальних або семантичних компонентів вихідного тексту зі збереженням інформації, призначеної для передачі [12, с. 25].

Більшість дослідників говорять про необхідність розділяти перекладацькі трансформації на лексичні, граматичні, стилістичні [3; 8; 9; 6; 13]. Автори зауважують, що між різними типами трансформацій немає глухої стіни, одні й ті ж трансформації іноді можна віднести до різних типів [10, с. 58], трансформації можуть поєднуватися одна з одною, набуваючи характеру складних комплексних перетворень.

Мотиви і причини використання перекладацьких трансформацій визначаються тим фактом, що точність перекладу визначається не формальною відповідністю між одиницями двох мов, а їх функціональною тотожністю [16, с. 88].

Таким чином, трансформації використовуються перекладачем, щоб текст перекладу був функціонально тотожним тексту оригіналу. У більш розгорнутому вигляді цю позицію висвітлює Л.К. Латишев. Автор впроваджує термін «комунікативна компетенція», під яким розуміється комплекс передумов, якими людина повинна володіти, щоб адекватно сприйняти та інтерпретувати текст [8, с. 29].

Л.К. Латишев ділить комунікативну компетенцію на складові частини, кожна з яких відіграє свою роль у процесі сприйняття й інтерпретації тексту. Відсутність в одержувача тексту необхідної попередньої інформації призводить до ситуації, коли «слова зрозумілі», але не зрозуміла суть сказаного.

Щодо невідповідності тексту звичним мовним стандартам, Л.К. Латишев вважає, що, «якщо незвичність способу вираження – результат невміння, недостатньої комунікативної компетенції, то вона стає фактором, що перешкоджає успішній комунікації. «Незвичайність» мови ускладнює її сприйняття, відволікає увагу від змісту» [8, с. 30].

Таким чином, вплив, який чиниться текстом на адресата, визначається співвідношенням властивостей тексту з комунікативною компетенцією адресата. Щоб вплив на адресата тексту перекладу відповідав тексту оригіналу, необхідно, щоб співвідношення мовних характеристик тексту перекладу з комунікативною компетенцією перекладача було б аналогічним співвідношенню мовних характеристик тексту оригіналу з комунікативною компетенцією автора [8, с. 30].

Отже, причинами перекладацьких трансформацій є суттєві розбіжності комунікативних компетенцій носія вихідної мови і носія мови перекладу та необхідність «згладити» їх заради досягнення рівноцінності регулятивного впливу вихідного тексту і тексту перекладу.

Л.К. Латишев називає 3 основні причини перекладацьких трансформацій:

- розбіжності в системах мови оригіналу і мови перекладу, у т. ч. відсутність певної категорії у мові перекладу, різне членування у рамках однієї і тієї категорії, розбіжності категорій за обсягом значень;
- розбіжності норм мови оригіналу і мови перекладу;
- розбіжності узусу, що діє в середовищі мови оригіналу і мови перекладу [8, с. 189].

Вищезазначені розбіжності створюють труднощі для перекладу, їх подоланню служать перекладацькі трансформації як спосіб досягнення еквівалентності у перекладі. Кожна мова, як відомо, є системою систем нижчого порядку (підсистем) та включає в себе фонетичну, морфологічну, лексичну, словотворчу, синтаксичну підсистеми. У разі зіставлення мови оригіналу і мови перекладу відмінності мають місце як між системами окремих мов, так і між підсистемами, що їх складають.

Беручи до уваги мету нашого дослідження, розглянемо морфологічні розбіжності англійської та української мов, що зумовлюють необхідність використання граматичних трансформацій в англо-українському перекладі. Під граматичною перекладацькою трансформацією розуміємо зміну граматичних характеристик слова, словосполучення або речення в перекладі. Оскільки граматика тісно пов'язана з лексикою, значна кількість перекладацьких трансформацій має змішаний характер. До граматичних трансформацій відносимо різного роду перестановки, заміни, додавання, опущення.

Відмінності в системах англійської та української мов зумовлені, перш за все, тим фактом, що, на відміну від української, англійська мова належить до аналітичного типу мов. Якщо в українській мові синтаксичні та морфологічні аспекти рівноцінні, то в англійській – відносини між словами виражаються за рахунок порядку слів, сполучників або прислівників, тобто синтаксичними засобами. Такий пріоритет синтаксису часто створює труднощі для перекладу, подолати які можливо, використовуючи граматичні трансформації.

Незважаючи на те, що в англійській та українській мовах склад частин мови має багато спільного, ретельний морфологічний аналіз свідчить про ряд розходжень. Ці розходження, насамперед, полягають у розбіжностях як у складі граматичних категорій, так і в засобах їх вираження.

Так, якщо в англійській мові іменник характеризується наявністю двох граматичних категорій: числа та детермінованості (означеності – неозначеності), що визначається артиклем у препозиції, то в українській мові іменник характеризується наявністю трьох граматичних категорій: відмінка, числа та граматичного роду, яка представлена трьома родами, що мають відповідне морфологічне вираження.

Прикметник в англійській мові, на відміну від українського, не має узгодження з іменником у роді, числі, відмінку і категорією ступеня якості. Водночас в англійській мові, як і в українській, є морфологічно виражена категорія ступеня якості.

У системі англійського дієслова представлені такими граматичними категоріями: часу, способу дії, стану, виду, тимчасової віднесеності, особи, що виражена тільки в теперішньому часі морфемою *-(e)s* у першій особі однини і нульовими морфемами в інших особах; числа [1, с. 112].

В українській мові дієслово характеризується наявністю таких граматичних категорій: виду, часу, стану, способу, особи, вираженої особовими закінченнями в усіх особах однини та множини та в усіх часових формах; числа, граматичного роду у формі однини минулого часу.

Причиною перекладацьких перетворень можуть бути і внутрішньомовні фактори, такі як сполучуваність і комунікативна структура висловлювання.

Категорія відмінка. Питання про категорії відмінка в англійській мові має дискусійний характер. Загальноприйнятим вважається твердження, згідно з яким у складі іменників є клас слів, що змінюються за двома відмінками – називним і присвійним, оформленим морфемою *'s*.

У системі особових займенників категорія відмінка представлена в англійській мові двома відмінками – називним і об'єктним із основними семами предметності, числа і спрямованості.

В українській мові категорія відмінка представлена шістьма відмінками. Значення кожного окремого відмінка як особливої граматичної категорії має комплексний характер і складається з ряду дрібніших значень, т. зв. сем. В українській мові категорія відмінка характеризується наявністю таких сем: предметності, роду, числа.

Як в англійській, так і в українській мові існує граматична категорія числа, що представлена семами одиничності і множинності. Категорія множини в обох мовах представлена семою множинності. Але, якщо в англійській мові сема множинності представлена морфемами числа *-s [-s] і [z], -es [-iz]* і в дуже обмеженому числі іменників чергуванням голосних, наприклад: *foot – feet, tooth – teeth* і т. д., то в українській – сема множинності виражена морфемами -и, -і (для чоловічого і жіночого роду) і -я (для іменників чоловічого і середнього роду).

В обох мовах існує досить значна група іменників, у яких категорія числа представлена тільки семою множинності, що виражається у відповідних морфемах числа і в формах узгодження прикметників, дієслів і займенників. Перелік таких іменників не повністю збігається в обох мовах. Це часто створює труднощі у перекладі.

Категорія граматичного роду в англійській мові позбавлена морфологічних засобів вираження [1, с. 121], в українській же вона дуже поширена. Кожен іменник української мови у складі своїх сем, що визначають його граматичну сутність, обов'язково має сему роду – чоловічого, жіночого або середнього. Розбіжності в граматичному роді ведуть до необхідності перекладацьких трансформацій.

Категорія означеності – неозначеності в англійській мові має граматикалізований характер: це означений артикль the і неозначений артикль *a* або *an* [1, с. 123]. На противагу англійській, в українській мові категорія означеності – неозначеності не має морфологічного вираження і виражається лексично. Для вираження означеності використовуються: частка -той, вказівні займенники *цей, ця, це, ці або той, та, ті, то*. Для вираження невизначеності використовуються займенники *якийсь, якась, якісь, якесь*; числівник *один*. У перекладі англійською мовою вони замінюються неозначеним артиклем *a* або *an*. Потрібно мати на увазі, що заміни такого роду не є регулярними і залежать від контексту.

Основним засобом вираження категорії ступені якості є прикметники. За своїми типологічними ознаками прикметники в англійській та українській мовах значно відрізняються.

Якщо прикметники англійської мови мають лише один лексично представлений розряд – якісні прикметники: *white, large, strong,* прикметники відносні представлені дуже обмеженим числом лексичних одиниць, більшість із яких належить до тої чи іншої галузі науки: *chemical, biological,*

то в українській – виділяють три розряди: прикметники якісні, відносні та присвійні. Відсутність повноцінного розряду відносних та присвійних прикметників в англійській мові заповнюється атрибутивними словосполученнями.

Як в англійській, так і в українській мовах існує два способи утворення ступенів порівняння: синтетичний та аналітичний. Але не завжди англійські прикметники, утворені синтетичним шляхом, матимуть в українській мові еквівалент, утворений тим же способом. Таким чином, виникає необхідність перекладацьких трансформацій.

Граматичні категорії виду та часу в мовах, що досліджуються, мають різний морфологічний склад. Якщо в українській мові виділяються два види: недоконаний і доконаний, то в сучасній англійській мові замість категорії виду існує складна система часових форм дієслів. На відміну від української мови, де дієслова доконаного і недоконаного виду утворюють співвіднесені пари лексичних одиниць, кожна з яких має свої морфологічні ознаки і характеристики, в англійській мові дієслова загального і тривалого виду таких пар не утворюють. Кожне дієслово в англійській мові, за незначними винятками, здатне набувати форми як загального, так і тривалого виду.

Щодо категорії часу, то в англійській мові вона представлена великою кількістю часових форм, тоді як в українській – лише трьома формами часу в дієсловах недоконаного виду і двома формами в дієсловах доконаного виду. Таким чином, у перекладі перекладач вдається до різного роду граматичних трансформацій.

Категорія стану в англійській мові представлена дійсним і пасивним, тоді як і українській мові існує три стани: дійсний, зворотний і пасивний. Зіставлення випадків вживання форм пасивного стану в обох мовах показує, що їх функціонування різне. Якщо в англійській мові форми пасиву широко використовується в реченнях, де особа або предмет у функції підмета відчуває на собі чийсь вплив, то в українській у цих випадках використовується дійсний стан.

Крім розбіжностей у системі граматичних категорій та їх морфологічному вираженні, мають місце випадки, коли реченню з присудком у формі пасивного станув англійській мові відповідає українське з присудком у формі дійсного стану. Очевидно, що у перекладі таких речень слід застосовувати граматичні трансформації, щоб уникнути буквалізму у тексті перекладу.

Іншою важливою причиною граматичних трансформацій є синтаксичні розбіжності в українській і англійській мовах. Тільки незначна частина англійських та українських висловлювань має ідентичну синтаксичну структуру та порядок компонентів. Більшість речень у перекладі вимагає застосування граматичних трансформацій, яке має спрямовуватися на адекватну передачу смислу оригіналу й ураховувати норми мови перекладу [5, с. 22].

Так, в англійській мові, на відміну від української, підмет, для якого характерна позиція на початку речення, часто виявляється компонентом із мінімальним комунікативним навантаженням, яке зростає в кінці речення. Семантичне наростання комунікативного навантаження, таким чином, збігається з синтаксичним членуванням на граматичний суб'єкт і предикат (суб'єкт – тема, предикат – рема). Саме цей фактор є причиною синтаксичних перебудов у перекладі з української мови на англійську і навпаки.

Висновки. Таким чином, причинами використання граматичних трансформацій виступають розбіжності в граматичній будові англійської та української мов, що зумовлені тим фактом, що ці мови належать до різних структурних типів: англійська – до аналітичного, а українська – до синтетичного. Розбіжності можуть проявлятися як у переліку граматичних категорій, що існують у мові оригіналу і мові перекладу, так і у функціональних характеристиках наявних у мовах категорій. Незважаючи на різноманіття причин, що зумовлюють необхідність використання граматичних трансформацій в англо-українському перекладі, основною передумовою залишається функція перекладу – досягнути адекватності перекладу, тобто вміння, пов'язане з грамотним визначенням перекладацької проблеми і знаходженням правильної стратегії її вирішення.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі особливостей використання трансформацій у перекладі англомовних текстів різних жанрів.

Література:

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. М.: Физматлит, 2005. 232 с.
2. Архипов А.Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на русский. М.: Высшая школа, 1991. 255 с.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 327 с.
4. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: учеб. пособ. М.: УРАО, 2002. 208 с.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця: Нова книга, 2001. 303 с.
6. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. М.: Изд-во «ЭТС», 2000. 424 с.
7. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2003. 464 с.
8. Латышев Л.К. Проблема эквивалентности перевода: дисс. … док. филол. наук. М., 1983. 410 с.
9. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Проблемы перевода. М.: Международные отношения, 1976. 208 с.
10. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода. М.: Высшая Школа, 1985. 199 с.
11. Максімов С.Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів та факультету заочного та вечірнього навчання: навч. посіб. К.: Ленвіт, 2006. 157 с.
12. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. М.: Московский лицей, 1996. 290 с.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. М.: Международные отношения, 1974. 216 с.
14. Семёнов А.Л. Основные положения общей теории перевода. М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2005. 99 с.
15. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1959. 440 с.
16. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода. М.: Воениздат, 1979. 272 с.
17. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1953. 336 с.
18. Швейцер А.Д. Теория перевода: статуе, проблемы, аспекты. М.: Наука, 1988. 215 с.

Лексикографічні джерела:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1736 с. URL: http://www.slovnyk.net/
2. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. URL: http://dictionary.cambridge.org/.

Высоцкая А. В. Причины использования грамматических трансформаций в англо-украинском переводе

Аннотация. В статье рассматриваются причины использования грамматических переводческих трансформаций в англо-украинском переводе. В статье подчеркивается, что структурные, нормативные и узуальные расхождения между языком оригинала и языком перевода выступают основными предпосылками использования грамматических трансформаций.

Ключевые слова: перевод, грамматические трансформации, предпосылки грамматических трансформаций, эквивалентность перевода, грамматические категории.

Vysotska G. The causes of grammar translation shifts while translating from the English into the Ukrainian language

Summary. The article analyses the causes of the appearance of grammar translation shifts while translating from the English into the Ukrainian language. The article emphasizes that structural, normative and usual differences between source language and target language are the main reasons of grammar translation shifts.

Key words: translation, grammar translation shift, causes of grammar translation shifts, translation adequacy, grammatical category.